

De thermis Valderianis dissertationes duae / [Giovanni Fantoni].

Contributors

Fantoni, Giovanni, 1675-1758.

Publication/Creation

Genevae : M.M. Bousquet, 1725.

Persistent URL

<https://wellcomecollection.org/works/ux45y5dt>

License and attribution

This work has been identified as being free of known restrictions under copyright law, including all related and neighbouring rights and is being made available under the Creative Commons, Public Domain Mark.

You can copy, modify, distribute and perform the work, even for commercial purposes, without asking permission.

Wellcome Collection
183 Euston Road
London NW1 2BE UK
T +44 (0)20 7611 8722
E library@wellcomecollection.org
<https://wellcomecollection.org>

62419/B

M
a. b

D D 28

28

MEDICAL SOCIETY
OF LONDON

ACCESSION NUMBER

PRESS MARK

FANTONUS, J.B.

Digitized by the Internet Archive
in 2019 with funding from
Wellcome Library

<https://archive.org/details/b30518921>

DE THERMIS
VALDERIANIS
DISSERTATIONES
D U Æ.

AUTORE JOHANNE FANTONO,
REGII PRINCIPIS PEDEMONTII
MEDICO ORDINARIO,
*Et in TAURINENSI Universitate
Practica Medicinæ Professore.*

GENEVÆ,

Apud MARCUM-MICHAËLEM BOUSQUET
ET SOCIOS.

M. DCC. XXV.

AD LECTOREM.

INter Pedemontii Provincias non ultimum locum obtinet Cuneensis, cujus pars altera fertili agrorum planitie latissime patet; altera in præruptos montes assurgit. In tractu montano positus est Valderiensis Pagus: procul inde milliaribus sex Aquæ Thermales scaturiunt, quæ ob loci propinquitatem Valderianæ dicuntur; vetustissimis, ut

* 2 vide-

IV AD LECTOREM.

videtur, temporibus ignotæ, nec ad aliquam hominum utilitatem traductæ, fortasse ob secretionis desertique loci positionem; cum nulla ibi antiquitatis monumenta reperiantur. Discimus tamen, eas a patrum nostrorum memoria quotannis frequentari solitas esse; atque ad potum, ad balneum, ad sudationem, ad stillicidium adhiberi. De hisce fontibus saluberrimis olim scripserunt eximii in arte medica viri, & populares nostri Viottus, Bianzales, Leveronus, Gallina; in primisque Barisanus, Sabaudia Principum Medicus, ante hos quinquaginta annos Tractatum absolutissimum edidit, in quo
Bal-

AD LECTOREM. v

Balneorum historiam accurate describit, eorumque usus & facultates ad cœlum usque mirificis laudibus extollit. Itaque obscurum Valderiensium Aquarum nomen cœpit præterita ætate clarere, & excellentium Scriptorum autoritate plurimum augeri. Tum vero præcipue earum fama apud gentes omnes percrebuit, cum VICTORII AMEDEI REGIS AUGUSTISSIMA MATER propter infirmam valetudinem ad illa eadem speciatim Balnea, aliis posthabitis, ex præstantium Medicorum sententia se contulit: quæ Ipsi revera maximo ad sanitatem adjumento fuerunt.

VI AD LECTOREM.

Commemoratos autores, & præsertim Cl. Barisanum Recentiores ad unum omnes sequuti sunt, quasi Veterum curæ diligentiaque adjici nihil posset. Nos vero, qui experimentis, quam aliorum commentariis, naturam & qualitates Thermarum doceri malumus, observationes nostras in Valderienses confecimus, easque ad Amplissimum Virum J. M. Lancisium per Litteras misimus: qui pro sua erga me singulari comitate ac benevolentia laborem meum probavit, non modo, sed etiam hortatus est, ut expolitum publici juris facerem. E vivis migravit Archiater Sapientissimus: quo sane gravissimo

mo

mo & acerbissimo casu dolet
adhuc Ars nostra, æternumque
dolebit. Nec fatis unquam
dignissimum immortalitate vi-
rum commendabo cum prop-
ter exquisitam eruditionem,
doctrinam, animi candorem,
liberalitatem; tum maxime ob
præstantissima consilia, quibus
studia nostra adjuvare solebat.
Ego autem susceptas de Valde-
rianis Aquis binas Dissertatio-
nes, ejusque clarissimo nomini
inscribendas e manu abjeci; at-
que num etiam abjectæ & in-
cultæ jacerent; nisi amici qui-
dam, doctissimique homines
otium meum excitassent: qui-
bus propterea multas testor, &
habeo grates, mihi que ipse in-
cre-

VIII AD LECTOREM.

credibiliter gaudeo, quod per eos datum sit præclarissimi, ac de nobis optime meriti viri sempiternam memoriam recollere. En tibi igitur, Humanissime Lector, commentationem nostram in Thermas Valderianas brevi & contracto stylo exaratam. Æquo libentique animo legas. Si tibi eam probari intellexero, alteram de Gratianis sive Aquensibus Sabaudiaë Thermis inchoatam majori cum alacritate fiduciaque perficiam.

DE THERMIS
VALDERIANIS
DISSERTATIO I.

*AMPLISSIMO VIRO
JOHANNI MARIAE LANCISIO
CLEMENTIS XI.
PONTIFICIS MAXIMI
ARCHIATRO.*

JOH. FANTONUS S. P.

Ribus abhinc annis Val-
derianas Thermas eo con-
filio profectus, ut in ea-
rum naturam, & qualita-
tes diligentius inquire-
rem; sæpius ab eo tem-
pore animum induxi Dissertationem ali-
A quam

2 DE THERMIS VALDERIANIS

quam de hisce Thermis tibi, Vir Amplissime, dicendam conscribere. Quam ego provinciam aggredi cum multis hactenus negotiis impeditus nullo modo potuerim; nunc demum illud otii, quod mihi peroptato datum est, in hac præsertim re infumendum esse decrevi. Neque primas tantum observationes, quas tum in adversaria retulimus; sed recentes quoque de Aquis huc transvectis, earumque sedimentis habitas nostra complectetur oratio; quam spero neque inutilem, neque injucundam Medicinæ Studiosis futuram, ut pote novis experimentis, & phisicis ratiocinationibus refertam, quæ in Aliorum commentariis desiderantur. Cæteri enim Scriptores doctrinam rationemque Veterum sequuti vix quicquam effatu dignum de nativa hujusmodi Aquarum constitutione, imo quamplurima commentitia litteris prodiderunt. Quanquam is ego minime sum, qui hoc opusculum ita erroribus vacuum, ita excultum, atque elaboratum putem, ut eruditorum quoque hominum gratiam mihi conciliare posse confidam. Hac de causa, Suavissime Lancisi,
id

D I S S E R T A T I O I. 3

id ipsum ad te mitto & studiose a te perlegi, emendarique cupio priusquam in publicam lucem emittatur. Neque ignoro, quam libenter totum hoc onus laboris atque officii, pro homine tibi addictissimo suscepturus sis.

Valderienses Thermæ ex præruptæ Rupis clivo plurimæ scaturiunt; quarum aliæ superiores sunt, aliæ inferiores. Ex superioribus ad Potum & Balneum duæ potissimum adhibentur adeo calidæ, & quasi urentes, ut eas immerfi digiti ferre vix queant; & qui bibunt, paullulum hære soleant; antequam calicem labris admoveant. Inferiores autem continuo epotæ nullam molestiam afferunt: Licet potationi rarius, lavationi crebrius destinatæ, ad sudatorium præcipue deducantur. Immisso in calidiores Thermometro liquor a gradu tricesimo ad sexagesimum celerime elatus est, qui multo altius in longiore tubulo ascendisset. Neque unus idemque calor semper deprehenditur; quod cunctis fortasse Thermalibus commune est. Quare a Balneorum Ministris cum iudicium exquirerem de gradu caloris eo tempore, quo ibidem

*Thermæ
Valderianæ
caloris gra-
du inter se
differunt.*

4 DE THERMIS VALDERIANIS

commorabar (erat autem Julius mensis jam declinans Anni M D C C X V.) omnes ad unum asserebant superiore anno, pariterque Julio finiente calidiores Thermas extitisse; idemque Balneantes quidam propria experientia confirmabant.

*Haec thermas
les sulphu-
reae sunt.*

Singulae omnino perspicuae, levioresque sunt aqua Torrentis, in quem proxime confluunt; etsi nonnihil sulphureum & grave redolent, quod in vicinia Fontium percipitur; hinc primi praesertim haustus palato & naribus injucundi. Cum his nihilominus subacta farina, uti cum aliis Thermalibus fit, optimus panis, nulloque modo insuavis, imo sapidus concoctuque facilis paratur; nam vapor ille graveolens coctione, penitus evanescit. Ac Pistorum testimonio scribit Pascalius pastam citius turgescere Borboniis Thermis, quam aqua communi adhibita, leviolemque panem, & sapidiolem confici: secus vero accidere, si fixo tantum sale earundem aquarum in panificio utantur. Ex quo manifestum est, a sulphuris & salis volatilis actione effectus illos, quos antea miravimus, proficisci. Porro sulphurea materies nostris in Thermalibus tactu ipso

ipso deprehenditur ; eas enim summis digitis explorans nescio quid unguinosum attingere tum maxime videbar, cum in labris eadem paulisper restitissent. Facile namque in sensum incurunt sulphureæ particulæ in aquoso lactice diffusæ , dum liquoris imminuto motu minus volutantur , paulatimque aliæ aliis invicem accedunt ; ut etiam cum terrenis partibus colligatæ , gravioresque factæ tandem subsident. Idcirco in canalibus , per quos aquæ deducuntur in Balnea , in Receptaculis , & prope ipsos fontes variæ passim concretiones pinguis materiæ formantur. In ligneis aquæductibus nonmodo sulphurei , albidii , & aliquantulum rubescens flocculi occurrunt : Sed (quod profecto mireris) pars illorum concava candidam , levem , lucidam , atque elegantissimam superficiem exhibet : ut quasi tenui Lamella *Matris perlarum* , vel serico panno denso , ac levigato , quem vulgo *Satinum* appellant , obducta videatur. Præterea in eo canali , qui aquas ex altera inferiorum scaturiginum ad Lavacrum ducit , albicantis materiæ crassiores floccos inveni. Sed

6 DE THERMIS VALDERIANIS

paucula hujusmodi materia est, quæ in aquæductibus calidiorum Thermarum subsidit; nam hæ rapidius fluunt, ligneique canales transacto æstivæ balneationis curriculo removentur, & cohærens mucus abstergitur. Tantillum quoque cœnum unguinosum in labris reperiri solet; ubi majori tamen copia colligeretur, nisi aqua frequenter in iis commutari deberet.

*Corpora
quædam
mollia &
spongiosa,
quæ vulgo
Muffæ di-
cuntur.*

Alia quædam pingua corpora vulgo *Muffæ*, in vicinia Fontium & eorum defluxu, ipsisque faxis inhærentia passim cernuntur. Hæc mollia sunt, spongiosa, thermalibus satura, ut fumum continenter emittant. Plurima invenias non solum magnitudine & figura, sed etiam colore discrepantia; alia sublutea, alia virescentia, alia subrufa, aliaque ex his mistum colorem referentia. Animadverti ea potissimum generari, ubi tardiore motu Thermæ defluunt, ubique ex parvulo stillicidio eadem guttatim cadunt, ac super lapides congregantur. Ita ex eminente faxi margine pendulum ejusmodi corpus cylindricæ forme aliquando observabam, quod spithamam longitudine, crassitudine pol-

D I S S E R T A T I O I. 7

pollicem æquans in acumen disinebat : a quo iterum decedentes guttulæ in sub-
 jectorum lapidum planam superficiem
 multas insuper gelatinosas , & amplas
 concreciones veluti Placentas effecerant.
 Sed aliæ minores brevioresque *Muffæ*
 ex oris lapidum pendentes , atque a
 tenui filo cadentis aquæ productæ plu-
 ribus locis occurrebant ; quemadmo-
 dum vigente bruma cum a tectis , vel
 aquæductuum fissuris gelida defluit , pen-
 dulos glaciei cylindros , aliosque aliis
 longiores amœno spectaculo videmus.
 Et ea quidem *gelatinosa* corpora scitius
 fieri , & incrementum capere hyemali ,
 quam æstivo tempore , verisimile est.
 Siquis autem per illam maxime tempe-
 ratem in eo loco diutius permaneret ,
 atque hujusce rei studiosus sese ad fon-
 tes identidem conferret , is facile pers-
 piceret , qua ratione procreari cape-
 rint , quantoque temporis spatio sic au-
 geantur *Muffæ* , quæ a deciduis gut-
 tulis Thermarum producuntur. Mihi
 saltem in eo satisfacere potui , ut gra-
 dum caloris illorum corporum indaga-
 rem. Globo Thermometri in pendu-
 lis posito liquor ad gradum quin-

A 4

qua-

8 DE THERMIS VALDERIANIS

quagesimum tertium ascendit, qui antea proximus erat quadragesimo tertio. Sed impensius ea calebant, quæ plana & placentis similia sunt, neque ab exiguo stillicidio genita, sed a modica copia tardissime fluentium aquarum. Intruso enim in hæc corpora alterius Thermometri globo liquor, qui tricesimum gradum non superabat, tulit se ad quinquagesimum quintum.

*Valderianæ
Thermæ luti
carens.*

Quibus autem viribus prædita sint, & quem usum habeant in curandis morbis, alibi singulatim dicemus. Nam luti vices supplere possunt, quod in Valderianis Thermis desideratur; harum nempe scaturigo, & defluxus in faxeo clivo est, ubi terrena & apta fingendo luto materies deficit. Olim quoddam cœnum parare artificiose studuerunt, quod etiamnum in fossa pene neglectum & pauculum superest. Et quamvis ex translato aliarum thermarum luto, vel advecta saltem argilla instaurari posse videatur: vereor tamen, ut hisce aquis par sulphuris & salis copia sit, qua insigne medicamentum comparari queat, vel parem efficaciam dudum retinere. Neque superiores

riores ad hoc opus idoneo loco thermæ sitæ sunt, quæ propter magnam vim caloris ad conficiendum lutum essent aptiores. Porro id maxime requiri ad ejusdem præstantiam puto, ut fontibus subter salientibus terrestris massa aqualiter calefiat, quin imo ebulliat, primosque halitus subtiliores emergentium aquarum recipiat præter crassa-
menta, quæ ibidem resideant. Quæ tamen de re tibi, Eruditissime Lancisi, aliisque in hac Physicæ parte versatissimis viris judicium relinquo. Ego enim iis tantummodo Thermis adfui, quæ lutis carerent; ac talia esse naturæ opera satis intelligo, de quibus nemini liceat confidenter quicquam pronuntiare, nisi suis ipsemet oculis eadem accuratissime perlustraverit.

Sed unde paululum divertimus, jam illuc redeamus. Valderiensium aquarum sulphur odoratu, gustu ac tactu ipso percipi dicebamus; quod aliis insuper certissimis notis atque experimentis dignoscitur. Primum si aurei & argentei nummi calidis mergantur, illi saturo magis colore splendescunt; hi fœdi, obscurique fiunt. Deinde floc-

Iterum sulphur hisce aquis inesse ostenditur.

culos & concretiones supra commemoratas ex pingui materia constare haudquaquam dubitandum est; quippe quæ a *Muffis* natura non differant, quarum mucosis terrenisque partibus sulphur involutum esse manifesto comperi. Nimirum eas in clibano ficcari jubebam; cumque aridæ omnino essent, & in parvam molem redactæ, lumini candellæ objiciebam: primum accendi coeperunt, simulque frequentissimos crepitus edere; tum ex iis flammula parumper surgebat; ac tandem omni uestione absoluta modicum cineris relinquebatur. Initio autem, quod præterire nolumus, excitabantur innumerabiles vesiculæ ob internum aerem vi ignis rarefactum, e quibus explosus crepitus illos efficiebat. Neque adeo hic effectus repetendus erat a sulphureo-nitrosis partibus, neque a salis communis, & sulphuris societate. Illud quidem animadvertere libuit, cum *Muffas* comburi adperso sale nitro curarem, uestionem non solum augeri, magisque expandi, sed flammam quoque cum aliqua *fulminatione* altius assurgere. Quo loco id minime admonendum putarem, salnitrum

trum hisce aquis, earumque sedimentis nullum prorsus inesse, nisi vir quidam, in chymicis laboribus alioqui versatus, idipsum pluribus a se habitis experimentis perspectum sibi fuisse dixisset. Sed rudem omnino in rerum naturalium scientia eum esse oportet, qui ex ullis fontibus salnitrum elici posse affirmet. Neque enim de nitro Antiquorum loquimur, quod a nostro longissime discrepat, & cujus similis est sal Valderiensium, aliarumque Thermarum, at certe non omnium, ut aliqui Recentiores arbitrantur.

Jam ad ea tentamina progrediamur, quæ variarum rerum permixtione cum Aquis primum calentibus; postea refrigeratis, atque transvectis; postremo cum earum sedimentis instituimus. Calidas igitur neque spiritus salis armoniaci, neque gallæ pulvis ullo modo immutavit; at syrupus violarum viridem iis colorem pulcherrimumque conciliabat; turbidæque & albicantes factæ sunt a mercurii sublimati solutione. Quæ postrema duo experimenta salem alkalicum apertissime demonstrant. In aquis porro superiorum, inferiorumque sca-

Experimenta in Thermis habitis ad scaturiginem.

turiginum cum chalcanto & alumine commistis nulla mutatio contigit. Sed *vitrioli* spiritum cum paulo largius in Thermas infudissem, brevi calicis fundum petiit aquila terra granorum duorum pondere. Quo tamen iterato experimento vix aliquæ terrestres particulae confederunt.

*Observatio-
ne de aquis
transvectis.*

Nunc de Thermis dicamus, quas huc afferri in vitreis lagenis curavimus. Singulas exacto mense inspicienti multiplices observabantur cinericiæ membranulae, veluti Araneorum telæ alicubi simul convolutæ, & aquis innatantes, ut opacum corpus efficerent. Turbida, & albicans unius ampullæ aqua inventa est cum paucissimis pelliculis, sed quodam mucore in fundum demisso. Cæterum Thermales in vasis rite occlusis servatæ vel pellucidæ erant, vel tenuioribus membranulis refertæ; odoremque sulphuris vixdum spirabant. Ergo in his, factò periculo, alcalici falis obscuriores notas deprehendimus. Etenim a syrupo violato non viridem, sed glaucinum colorem, & quidem levissimum recipiebant; nihilque a solutione mercurii sublimati mutabantur.

Cum

Cum sale saturni sensu pallidæ, hinc turbidæ, & albicantes apparuerunt, ut fere solet in aquis vel minime falsis accidere. Oleum tartari nullam iisdem alterationem attulit. Denique in quadam Lagenâ cum sex ad minimum uncia Thermalium superessent, eam accurate occludi, solaribus radiis exponi, ac sæpius commoveri ad contentum laticem agitandum curavi, ut, residui salis si quidpiam parietibus aut fundo vasis inhæreret, eadem aqua totum ebiberet. Repetita experimenta parem eventum semper habuerunt.

Sequuntur ea, quæ pertinent ad sedimentum per evaporationem Aquarum elicited, quod subrusseum est, saporisque subacris, & falsi; ideoque miror nonnullos insipidas Valderiensium aquarum feces dixisse. Ad colorem quod spectat, varius esse solet pro diverso ignis gradu, qui ad aquæ evaporationem adhibetur; quare aliarum thermalium terrenam fecem aliquoties comperi modo russeam, modo cinericiam. Jam sedimentum, quod diximus, primo commiscebam cum spiritu salis, tum *vitrioli*, postea nitri; & cum singulis

Sedimentum thermalium terrestris & falsum.

14 DE THERMIS VALDERIANIS

Mutua ratio terre, salis & aque thermalis.

Nota salis alkalis.

gulis prompta & brevis effecta est fermentatio. Deinde ex eo salem, qui urinosum odorem quodammodo exhalabat, per lixivium eduxi. Hujus vix unum granum in unciis aquæ decem contineri calculis subductis deprehendi; terræ autem insulsæ triplo majorem quantitatem. Eam tamen sedimenti materiam non torrefactam conficiendo lixivio adhibui, ne ullam salis alterationem ignis inferret; etenim per *calcinationem* minime dubito, quin copia salis aliquanto major elici potuisset. Hunc ergo salem, excitato intestino motu, innumerisque bullulis, spiritus *vitrioli* dissolvit. Limpida mercurii sublimati solutio eodem adjecto sale nonnihil turbatur, & expallescit. Verum tamen in solutione salis saturni, cui nostrum salem adjecimus, albedo, & major turbatio, tum crassamenti *precipitatio* subsequitur. Syrupus violaceus viridem ab eo sale colorem acquirit. Porro cum charta cœrulea ab acido liquore rubicundum colorem traxisset, aqua communis thermalis sale satura cœruleum colorem restituit. Postremo in aqua pariter falsa, eique admisto gallarum pul-

pulvere mutatio nulla. His pauca sub-
 jiciam de terrestri materia suo sale or-
 bata, cujus minima pars est, quæ ab
 aceto distillato dissolvatur; subita cum *Terra nona*
 spiritu nitri fermentatio fit; vix ulla *nihil alkali-*
 cum spiritu *vitrioli*. Gallæ tincturam
 diligenter cum hac terra in pollinem re-
 dacta permiscebam, nihilque ejus co-
 lor immutabatur; tum super eum pul-
 verem cum lenissime magneticum cul-
 trum circumferrem, nullam prorsus par-
 ticulam cultro accedere animadverti.

Præter id genus salis, terræque aliud
 quicquam in Valderianis Thermis frus-
 tra quæsieris. Hallucinati enim sunt,
 qui plura fossilia in iis enumerant, sa-
 lem communem, Nitrum, Rubricam
 sinopicam, Alumen, Ferrum, atque
 Chalcanthum. Quod multas res animo
 effinxerint ab effectibus Aquarum pe-
 titas, quos in curandis morbis observa-
 runt, id quidem ignoscendum illis vi-
 detur. Sanioris enim philosophiæ, &
 chymicæ artis lumen priscis Scriptoribus
 nondum illuxerat; ac serius eam, quæ
 in physicis experimentis scientia versa-
 tur, ad naturam & qualitates minera-
 lium aquarum indagandas Medici tra-
 du-

16 DE THERMIS VALDERIANIS

duxerunt. Sed nullam excusationem habent, qui concretos ad marginem & fissuras canalium sales, præcipue nitrosos, se oculis vidisse asseruerunt: cum nihil his simile unquam viderim, qui sæpe ad illos Aquæductus curiose perlustrandos adivi.

*Tria in A-
quis fossi-
lia.*

Tria duntaxat hisce Aquis fossilia continentur, sulphur nimirum, alkalicus sal Veterum nitro analogus, Terraque alkalinae indolis; siquidem nihil cum aceto distillato, vix, quod sensu percipi possit, cum *vitrioli* spiritu; at vero cum spiritu nitri continuo effervescit. Sulphuris copia modica est, cujus portior pars facile vi ignis exhalatur, quemadmodum in panificio animadvertimus: vel tractu temporis paulatim in auras abit; quod in translatis Thermis observatum est. De salis fixi, terræque mutua ratione jam diximus. Sed insuper calidis inest ejusdem alkalici salis portio quædam subtilissima, quæ in sedimento inveniri non potest, ac ne diu quidem in ipsis Thermalibus retineri; a quibus scilicet sua sponte fugit atque evanescit; uti allato experimento constat, quod in transvectis aquis confeci-

mus

*Salis alkali-
ci pars
quædam
volatilis.*

mus. Neque enim viridem illum, pulcherrimumque colorem, uti ad scaturiginem vidimus, sed glaucinum solummodo cum syrupo violato suscipiunt, neque cum mercurii sublimati solutione albescunt.

Perspecta Valderiensium Aquarum indole facillime quisquis intelliget eas non solum utiles percurandis morbis esse, quibus in universum Calidæ omnes adhibentur: sed propter modicam sulphuris, minimamque salis quantitatem longe aliis quibusdam Thermis præcellere ac tutius usurpari; quotiescunque a nimia exagitatione sanguinis humorumque colliquatione timendum sit. Quod utique multorum hominum experientia comprobavit, qui vel natura infirmi erant, vel tenui corporis habitu præditi, vel a morbo debilitati. Quibus scilicet nullam non modo noxam cum potus, tum balneum attulit, sed eos magnopere utrumque adjuvit; siue stomachi vitio, siue obstructione viscerum, siue icterico morbo, siue renum mucilagine & arenulis, siue diuturnis febribus, siue aliis denique pervicacibus malis laborarent. Quid quod eximius olim Medicus Be-

Thermarum virtus in curandis morbis.

nessia non viris tantum septuagenariis potum & balneum valde proficuum expertus est; sed quadriennes quoque, imo triennes Pueros toleranter utilissimeque iisdem thermalibus usos fuisse testatur? Quibus observationibus palam fit temere damnari minerales aquas ab iis, qui indiscriminatim singulas singulis nocere contendunt. Profecto in macilentis hominibus, quorum præ multitudine pharmacorum, vel acerbioris morbi diuturnitate jam exolutæ sint vires, hoc genus auxilii nemo unus probaverit; quod eos nullo pacto adjuvare, imo celeriter possit ad interitum perducere. Qui autem non admodum firmo, sed exili aridoque corpore, vel acri adustoque sanguine vel calidis, ut ajunt, visceribus sint constituti, non continuo calidarum omnium potus eisdem interdicendus est. Quamquam enim hi ab usu thermalium merito prohiberi soleant, attamen docti ac prudentis Medici officium est a generalibus aliquando præceptis declinare, atque in Thermarum genere alias ab aliis fecernere: tum quædam medicamenta ita ægrotantibus accommodare, ut in eo-

eorum commodum possint converti. Et sane Thermas quibusdam naturis inimicas esse negandum non est, quæ sulphureis partibus, maximeque salinis refertissimæ sint, in quibus etiam Valderianas numerabimus, si communi sale adjecto, quod in more positum est, usurpentur. Is autem, quem supra laudavimus, in thermalibus hisce administrandis apprime versatus, atque industrius Beneficia persæpe imbecillis, & inacie affectis modica dosi, rejectoque sale easdem utilissime exhibere consueverat; tum eas temperari seminibus peporum cum tantillo sacchari interdum jubebat. Qua fere methodo in curandis eorum morbis utebatur, qui calido Jecoris aut Renum temperamento, ut cum Veteribus loquamur, prædix essent.

Ceterum Valderienses Aquæ five puræ, five addito stimulante pharmaco, quod modo alvum aperiat, modo urinæ secretionem promoveat, ad morbos supra commemoratos, aliosque graves ac difficillimos commode adhibentur. Longum esset omnia singulatim exponere, quæ nobis cognita &

20 DE THERMIS VALDERIANIS

*Therma-
rum usus
in morbo
venereo.*

perspecta sunt, quæque insolita & admirabilia sæpe ab aliis accepimus; etsi horum plurima ejusmodi sunt, ut difficile sit a falsis vera discernere. Illud quidem animadvertione dignum videtur, quod de rara celticæ luis curatione tradidit Barisanus. Duorum hominum historiam recitat, quorum alter inveterata gonorrhœa, alter callosis ulceribus ani, & in ambitu corporis vexabatur. Uterumque dicit a potu & balneo integræ propemodum valetudini restitutum Valderio discescisse. Sed eo adduci non possum, ut firmam stabilemque sanitatem eos esse consecutos mihi persuadeam; quandoquidem fieri solet, ut etiam ab idoneis & efficacibus pharmacis tantum aliqui levamen, & adjumentum obtineant, ut optime valere credantur, quorum nihilominus ægritudo habitis induciis recrudesceat. Altera vero ex allatis observationibus vana prorsus censenda est; cum pluribus in membris defixam lateque serpentem luem thermæ prius tollere non queant, quam pars maxima veneni specificis medicamentis expugnata sit. Atque adeo, quos pestis illa vehementer affligit, iis
ad

ad medicatos fontes temere accedendum non est ; utrunque enim nonnullis aliquid levaminis attulerint , certe quam plurimis noxii fuerunt , aliis etiam lethales. Sed ne illud quidem omit- tam , quod ab eodem Autore prodi- tum est de ulcusculis & fungosis , uti vocat , Urethræ tuberculis , quæ scili- cet epotis thermalibus cum omnium ad- miratione absumta penitus fuerint. Hac de re quicquid alii senserint , ego Ther- mas in potu , aliisque modis adhiben- das probo , si ulcerosa labe urethra la- boreet : at eam curationem plane inuti- lem puto , nisi primus ac præcipuus an- tivenereis medicamentis locus conceda- tur. Hac , inquam , servata lege id genus ulcera , nisi margines indurue- rint , sanabilia videntur. Quibus dein- cept ulceribus si recentissima cicatrix inducta sit , quæ partem aliquam cana- lis angustiores effecerit ; tum quoque illam medicinam fore perutilem censeo. Urethra nempe laxari , atque molliri potest copiosis haustibus aquarum , bal- neatione , fotu , injectione ; unde ex- peditior urinæ aditus comparetur.

De his hætenus. Ad rationem bi-

*Ratio bi-
bendi aquas
Valderien-
ses adjecto
praesertim
sale.*

bendi Valderienses Aquas veniamus. Cum pauculo sale, sulphureis etiam partibus implicito, praeditae sint, non aequae in omnibus per alvum, aut urinarias vias secedunt. Quapropter solent, ut antea meminimus, salem communem illis adjicere, & quoddam subinde catharticum, praesertim Mechoacannam vel Jalappam in primo haustu; vel ad cenam pilulas aloeticas sumere. Cl. Guigonius in locum marini salis, cui gemmeum anteponendum puto, cremore tartari utebatur. Aliqui hortante me tartarum solubilem feliciter sunt experti; tum salem mirabilem Glauberi, tum etiam Ebeshamensem, quem Anglicum vocant. Quamquam nos minime latet salem, qui anglici nomine circumfertur, vilique pretio venditatur, nativum non esse, sed vario artificio a chemicis praeparari; eundemque a nonnullis ex marino sale confici Celebrimus Mangetus existimat. Sed alii alios sales componere, quos polychrestos appellant, cum sale marino, cum borace, cum tartaro, cum nitro, cum alumine didicerunt. Ejusmodi autem sales ad alvi, urinæque aperiendas vias ap-

aptissimi sunt ; quæ sane evacuatio plenis & obesis hominibus , quorumque viscera lenta bile , & pituitosa mucilagine obducta sint , mirifice convenit. Quare in his , cum paulo acriores stimulos Thermis addideris , res belle procedit. Verum nemo certe ignorat aliam esse rationem imbecillis & gracilibus ineundam ; & qui fibris viscerum exilibus , & exquisiti sensus sint constituti. Quos Valderii vidimus , nullo naturæ , morbique discrimine habito , plerique omnes antiquum bibendi morem sequebantur. Primis a purgatione diebus sesquidrachmam marini salis singulis aquæ libris adjiciebant ; deinde triduo, vel quatrinduo utebantur saccharo ; post salem una alteraque die ; denique catharticum , ut initio , præcipue mannâ recipiebant. Animadverti multos aquis falsis utentes , quod cibi fastidio , & permolesta siti vexarentur , idcirco panem tostum vino madidum sumere ; intereaque bibendi causâ sollicitè prandium expectare. Verum quid opportunius , quam de sale partem aliquam detrahere ?

Præter hunc salem , & frequentia

24 DE THERMIS VALDERIANIS

*Corporis
motus, aut
quies in usu
Therma-
lium.*

cathartica usurpari solita, Balneorum
Ministri cursum velocem ad singulos
Thermarum haustus suadent; imo tri-
pudium & saltationem, ut copiosa &
celeris aquarum secessio promoveatur.
Nos autem alios hortati sumus, ut le-
niter deambulant, alios, ut quieti
manerent; & utrique moderatam, nec
ita subitam inanitionem longe commo-
dius tulerunt. Quin imo aliis in lectu-
lo jacentibus feliciter evenit; uti fre-
quenter in iis observavit Benessia, qui
morbo impediti, nulloque modo am-
bulationibus idonei continenter sedere,
vel omnino decumbere cogentur. In-
super ad ipsas scaturigines tanquam le-
ge aliqua coacti propemodum omnes
bibunt; & quidem recte, si nihil eos
prohibeat; aliqui vero quam temere &
periculose, qui sudore madentes domi
manere recusent? multoque magis qui
in aere frigido, aut flantibus ventis in
aperto loco non tam spatiantur, quam
cursitant? Sæpe enim frigidior aura,
nec raro venti in eo tractu derepente
consurgunt, a quibus diligentissime ca-
vendum est. Nam febris facile subo-
ritur, quæ promota diaphoresi quan-
quam

*Bibendum
modo ad
fontes, mo-
do etiam
domi.*

quam remittere soleat, hinc tamen graviores morbi interdum consequuntur.

Inter eos, qui Valderianas biberent, perpauca memini, quibus vomitionem excitaverint. Laudatus modo Benessia plurimos sua ætate novit, qui primis diebus usque ad sextum aquas magna ex parte rejicerent; sed eos vel repugnantes jubebat quotidie ad fontem redire, quibus consistente demum Stomacho res prospere succedebat. Stomachicis pharmacis non utebatur, neque ægrotantibus auscultabat, qui cucurbitulam epigastrio apponi rogarent, certior per experimenta factus sponte sua vomitionem cessaturam. Nos autem suademus, ut qua die unum aut alterum poculum rejicitur, potus plane intermittatur, & insequente renoveatur: Sic namque fiet, ut sine gravi labore Stomachus paulatim calidis assuescat. Quod præcipue in delicatis hominibus attendere oportet, ne imbecillæ naturæ vis inferatur. Et sane inter initia si assidue vehementerque excutiat, & debilitetur ventriculus, quis bene ac toleranter incepta proseguere, totumque potationis curriculum absol-
vere possit? Ne-

*In vomitu
aquarum
quid consi-
lii capien-
dum?*

*A potu
aquarum
tarda excre-
tio humo-
rum per se-
pe utilis.*

Neque igitur Ægrotos ab usu thermalium abstergere debet vomitus, qui in principiis supervenerit; neque humoris per alvum, aut urinarias vias tarda & difficilis excretio. Hoc enim primis diebus accidere aliquando mirum non est in sicca viscerum totiusque corporis intemperie. Primum pauca excernuntur sine ullo saltem gravi ægrorum incommodo; deinceps magno cum fructu liberalis evacuatio obtinetur. Quod Cl. Barisano, viro gracili & sicco, & Icteria laboranti contigit, qui tridici spatio, cum satis copiose bibisset, vix quicquam thermalium aquarum excernebat: interea tamen nullo symptomate correptus, præter cutis calorem ac levem pruritus, ad quintam diem perrexit: qua tandem lotii profluvium incepit; hinc reliqua curatio fauste feliciterque ad ultimum perducta est. Sunt etiam, quos fera evacuatio sollicitos habet, quando sub vesperam nocturnoque tempore pars major aquarum secedit. Tales ipsemet vidi, quibus ceteroquin assiduus Thermarum potus admodum salutaris fuit. Siquidem ista secretio fere leniter fit, quia crassamen-

tis irretitæ manent Thermæ solvendo
 lentori , salibusque ebibendis , ut ita
 dicam , occupatæ ; unde urina satura-
 tior effluere solet. At vero suspectam
 omnino medicinam habere vulgus con-
 suevit , nisi prompta , nisi velox aliqua
 corporis inanitio sequatur ; imo nihil
 magis requirere , quam ut maxime lu-
 brica , & expedita sit alvus. Libenti
 propterea animo sæpius iterata pocula
 deplent , quos ad liberalem potum spes
 unica allicit effusissima dejectionis obti-
 nenda. Ita enim illi a natura compa-
 rati sunt , ut cujuscumque morbi curatio
 suscipienda sit , a subito & copioso ven-
 tris profluvio sanitatem pendere arbi-
 trentur. Veruntamen si elutis tantum-
 modo Intestinis aquæ omnes ad alvum
 festinent , quid , quæso , solatii , quid
 commodi percipias , cum viscera & uni-
 versas corporis partes illis irrigari , eas-
 demque cum sanguine commisceri ne-
 cessum sit ? Sed hæc generatim dicta
 sunt : Cætera persequamur ad eorum
 morem spectantia , qui Valderianas bi-
 bunt. Et primum tribus quatuorve li-
 bris plerique contenti sunt ; aliqui ad
 quinque , aut paulo ultra progrediun-
 tur ;

tur; quidam vero vegetus vir duodecim libras vix horæ unius spatio haurire non dubitabat, ut etiam socios ad sui imitationem excitaret: quos tamen hortabar, ut moderatius biberent, eos imprimis qui prætumido obstructoque Jecore afficerentur. Quorum namque ventriculus nimia Jecoris mole comprimitur, hi largas potiones permoleste ferunt, & ad vomitionem faciliores sunt. Deinde paucorum dierum curriculo bibendi finem plerique faciunt, se seque a fontibus ad Balnea convertunt. Solent autem (quod suo jam tempore improbavit Barisanus) ubi laverint ad *Duciam* ire priusquam Sudatorium ingrediantur; cum eam postremo adhibendam esse doceret. Verum multo magis præpostera quorundam festinatio in administrandis auxiliis omnibus reprehenda est, ab iis præcipue servari solita, qui Medicorum consilio destituti ad Thermas se conferunt. Cum enim, longo aut iterato potationis usu percurandi essent, hanc nihilominus quam brevissime absolvunt, ad cætera avolantes præsidiorum genera. Ibi commorari, quantum liceret, omnino recu-

*Nimia
multorum
festinatio
in adhiben-
dis Ther-
mis.*

cusant ; interim omnia , quæ consuetudine recepta sunt , usurpare statuerunt. A Potu currunt ad Balneum , ad Instillationem , ad Sudatorium ; trans flumen migrant , & in balneo S. Luciae semel immerguntur. Atque illi scopum attigisse sibi videntur , cum nihil a se prætermisum fuisse ostenderint. Sed vide , quæso , Vir Sapientissime , quam valde sint homines impatientes moræ ? Vir quidam vegetus & lacertosus e longinqua regione Valderium venerat , qui ab annis duodecim matutino vomitu quotidie vexabatur , rejiciebatque biliosa & viscida : ex quo ejus valetudo imbecillis facta erat , & infirma. Vix per triduum Thermalibus epotis vomitio sic imminuta est , ut binos dies sine vomitu numeraret. Huic profecto nihil opus erat nostro consilio , siquidem sanari voluisset : qui tamen semel lotus , & Sudatorium ingressus abire voluit , frustra obsistente me , qui neque sudationis , neque balnei , sed assidui potus utilitatem summopere commendabam. Tum etiam Villicus proVectæ ætatis , sed bene robustus aderat , qui dolorem , lassitudinem , gra-

vi-

vitatem corporis ex inveterato rheumatismo conquerabatur. Prima die lavit; altera catharticum & Aquas Thermales sumpsit; tertia Laconicum adit; dieque insequente, cum paulo melius se haberet, in patriam rediit, ut rei domesticæ curam susciperet. Nonne præceps ista celeritas, & properatio stultorum hominum dicenda est, qui tanta cum tolerantia, tantoque cum levamine inceptam curationem temere & inconsulto dimittant? & prior potissimum, vir integræ ætatis, neque egestate, neque negotiis impeditus reprehensionem merito incurrebat, qui in morbo tam diuturno, tamque obfirmato, ac permolesto, cum efficacem Medicinam diu quæsitam, & probatissimam invenisset, inventam tamen contempsit. Tu autem jam dudum nosti, Doctissime Lancisi, non solum ab optimo remediorum delectu, & certo quodam ordine constituto (quod periti Medici officium est) verum etiam ab æquabili animo, & singulari constantia ægrorum expugnationem cujuslibet tardi morbi pendere. Quod præceptum cum ad omne medicaminum genus, tum præcipue

pue ad rectum aquarum mineralium
 usum pertinet. Atque hic morem bi-
 bendi thermales a multis præstantibus
 viris, & præsertim a Cl. Blondello
 laudatum commemorabo. Ægrotos
 enim hortari solitus erat, ut Aquisgra-
 nenses ad tertiam usque hebdomadam
 fumerent, a libra una ad quatuor vel
 paulo plures sensim progrediendo. Cu-
 jus documenti occasione Engelbertum
 quemdam ad eos fontes accessisse me-
 minit infimo ventre maximeque pedi-
 bus adeo turgidis, ut magnitudinem
 capitis æquarent. Triginta dierum spa-
 tium bibendis aquis patienter, placide-
 que consumsit, unciarum pondus qua-
 draginta, vel ad summum quinquagin-
 ta nunquam prætergressus: qua potus
 ratione servata primo quidem modicum
 fuit urinæ profluvium; deinde vero tan-
 ta copia excrevit, ut una die librarum
 sexdecim mensuram aliquando supera-
 ret. Lubrica simul alvus erat; varia-
 que, viscosa, & acris materia excer-
 nebatur: ac demum æger ventris, pe-
 dumque tumore liberatus paulatim ad
 integram valetudinem pervenit. Id
 certe frustra se assequi sperat quicun-
 que

*Ratio bi-
 bendi a-
 quas ther-
 males &
 Observatio
 memorabi-
 lis F. Blon-
 delli.*

*Præceptum &
immodicus
aquarum
potus fere
perniciosus.*

que in usu Thermalium nimis prope-
rat, seque immodicis haustibus obruit,
ut rem citissime conficiat. Quid, si stre-
nui aquarum potatoris famam stultissi-
me concupiscat? cujusmodi exempla
quædam a Scriptoribus afferuntur: quam-
quam inter homines id genus intempe-
rantia rarissimum est. Plerumque enim
fit, ut longioris moræ, aut medicinæ
tædio, vel rei familiaris angustia hic
error sane gravissimus committatur;
quod de ægrotante scribit Blondellus,
qui diebus singulis Thermales bibere
ad uncias circiter quingentas sexaginta
veritus non est, ut temporis compen-
dium faceret. Quemadmodum illi ce-
ciderit, ab Autore traditum non est:
verum ab Wepfero accepit Vicarius
Rusticum Helvetium aquas omnes intra
statutum tempus adhibendas triduo
hausisse, ut impensis parceret, qui bre-
vi mortuus est. Sed nulla unquam æ-
tate, nulloque loco audacissimi homi-
nes defuerunt, qui temere usurpatis
medicamentis sibi mortem intulerint.
Tantum igitur in hoc præsidii genere
moderata cunctatio utilis est, quantum
præpropera festinatio solet in magnum
salutis

salutis vitæque discrimen agrotos conjicere. Atque ut ceteros Autores silentio præteream, qui minerales aquas diu bibendas præciperent, ad quatuor & amplius hebdomadas Borbaniis utendum aliquando esse dicebat Pascalius. Quæ quidem methodus ad eos maxime pertinet, qui leni medicina tractandi sunt, quique brevius, etiamsi velint, curari nullo modo possunt. Curationem vero sine intermissione tandiu protractam si quis ferre nequeat, brevior in eo primum institui oportet, tum inducias fieri, post eandem renovari.

His ita expositis de ratione potus Aquarum, quædam de Balneis observationes adjiciendæ sunt. Etenim, qui nostris in Thermalibus lavant, eos tripliciter errare animadverti: quod paululum morentur in balneo; quod nimio calidioribus aquis mergantur; quod citius, quam par est, balneationis cursum absolvant. Primis lavatio vix quicquam prodest; nec valde postremos juvare potest: alteri vero errorem suum infelici fato experiuntur; quos nempe animi defectio ut plurimum in balneo corripit. Et quidem audaciæ suæ pœ-

Observationes de usu balnei.

nas dedit, quem supra meminimus aquæ libras duodecim haurire solitum fuisse. Cum enim in labrum ante se demisisset, quam Thermæ deferbuissent, non multo post ingens rubor faciei, pallor, sudor, tum gravis lipothymia ei supervenit; & nisi eorum ministerio, qui assidebant, confestim e solio eductus fuisset, cardiacis paulatim recreatus, & lectulo collocatus, mortem in Balneo forte invenisset. Porro autem præcipua & maxima Balneorum noxa ab immodico calore proficiscitur; hinc cibi fastidium, sitis molestia, capitis dolor, vigilia, pectoris anxietas, deliquia; ut mirum videri debeat, ne Medicos quidem ad hunc vulgi errorem satis aliquando attendere; in quos jure meritoque invehitur Cl. Volkamerus: *An intenso, inquit, Balnei aestu virtus aquarum corporibus imprimitur?* cujus ardor certissime omnibus nocet; utilitas autem a moderato calore, a peculiari conditione Thermarum, a convenienti mora ægrotantium in Labro dependet. Sed quatenus in Balneo morandum? usque dum, ajunt, sudor in fronte emergat. Qui igitur nullo negotio sudare

dare solent, statim ne e folio extrahendi? Quibus vero perdifficilis est sudatio, num & hi signum illud expectent, & diutius, quam oportet, in folio permaneant? Itaque hoc præceptum ad omnes ægrotantium species non pertinet. Loquimur autem de temperatis Balneis; quoniam in calidioribus, ut cuique notum est, celerrime sudor evocatur; veluti de Balerucanis audivimus, ubi ægroti ultra horæ quadrantem lavare vix queunt; adeo copiosus sudor eos invadit. Ac talia profecto temperari oporteret, ut commode usurpari possent: valdeque miror ferventes quasdam Thermas, quæ passim celebrantur, carere tepentibus Balneis, quæ saltem delicato, & gracili habitu hominibus necessaria videntur. Sed in universum omnes, qui aquis ferventibus se se immergunt, in utrumque discrimen veniunt, ut nimio sudore diffluant, utque animo delinquant.

Ad Valderiana Balnea redeamus, quæ semel in die, ac matutinis horis adhiberi solent, vespertina lavatione generatim rejecta. Qua in re Maisum plerique sequuntur, Medicum in eo

*Quoties
diebus singulis. Et
quandiu
lavandum.*

tractu quondam celebratissimum, quæ observationibus a se habitis spatio annorum triginta quinque omnino comperit, duplicem ad singulos dies lotionem ægrotantibus nocere. Idque a Cl. Barisano confirmatum est, qui per quadriennium ad eas Thermas profectus fere omnes admonebat, ut eodem præsidio semel in die uterentur. Nos autem clarissimorum hominum experientia & auctoritate freti quamvis ab illorum sententia non abhorreamus, præcipuam tamen repetiti Balnei noxam ad nimium ejusdem calorem referendam esse arbitramur; ut vespere etiam lavare quibusdam liceat, modo temperatis aquis mergantur. Imo sæpe fit, ut quos una immersio in calidioribus lædit, his bina in temperatis utilis sit. Neque ullum mihi dubium est, plurium horarum balneationem in tepidis multo tolerabiliorem esse, quam per dimidiam horam in fervidis. Ad summam cum viris robustis, & contumaci morbo, præsertim cutaneo vexatis, paulo quidem severius, at jucunde leniterque cum infirmis & imbecillis agendum est. Et vero pro varia hominum cœli, ac
ther-

thermarum natura, multis in regionibus diversa lavandi norma servatur. Hic semel, illic iterum singulis diebus descenditur in solium: alibi brevis in Balneo mora fit; alibi diuturna: hic citius, illic serius curatio absolvitur. Ita Vicarius quinque hebdomadis, imo sex, septemve, modo quis non lædatur, lavandum præcipit. Quod summum tempus postulante morbo tutius atque utilius implebunt ægroti, si plurium dierum intervallo requieverint. Hac profecto ratione magnum adjumentum a Valderianis obtinerent, qui in aquis calidioribus parumper manere coacti, & citius defatigati non bene peracta curatione discedunt.

Sed mihi jam videor, Vir Amplissime, plurima passim ad practicam Medicinæ partem spectantia paulo confidentius pronuntiare. Neque enim ignarus sum, cujus viri præciara & excellenti doctrina, experientiaque judicium mihi subeundum sit. Tu vero scriptorum morem novisti, qui multis rebus, quemadmodum singulæ in mentem veniunt, ita delectari solent, ut explendi animi causa omnia in chartam conjiciant. Nos

igitur præfenti tuo confilio deftituti occasione fcribendi vela, ut ajunt, ingenio permiffimus, ut quafi tecum liberime colloqui, tuamque fententiam rogare videremur, hanc enim Differtationem, quod initio dicebamus, privatim perlegendam, atque emendandam ad te mittimus.

*Stupha, fi-
ve Sudato-
rium, ejus-
que utilitas
& noxa.*

A Potu Aquarum & Balneo qui citiffime fe expediunt, ut plerique ruftici, ac plebei homines, non tamen a Thermis abire prius folent, quam femel aut fæpius *Stupham* ingrediantur. Quo præfidii genere cum robustos, carnofos, pingues æque ac imbecillos, & graciles uti animadverterem, eos præcipue dehortabar, qui valde infirmi, aut longo itinere, morbo, & medicamentis extenuati effent, quibufve propterea nihil erat opportunius, quam requiefcere, & enervatum corpus cibo reficere. Atque hi quidem fudationes fibi adverfari periculo fuo videbant, utpote qui languore, anxietate peftoris, interdum lipothymia inter ipfam fudationem corriperentur. Sed alios complures, qui viribus valerent, rectamque viam in eo remedio adhibendo

fe.

sequerentur ; *Stupha* mirabiliter adjuvabat : five rheumaticis affectionibus laborarent , five diuturno membrorum spasmo , five œdemate , five cutis scabiosa labe , five luis celticæ seminio , quod potissimum in externis partibus resedisset.

Et sane tam Veterum , quam Recentiorum observationibus compertum est , pertinaces quosdam morbos a Balneo parum imminui , aut prorsus non vinci , qui citius Sudatorio cedunt , & expugnantur. Atque , ut unum ex plurimis afferam , Celeberrimus Montagnana Balneo *stupham* idcirco præferre solitus fuit , quod a vaporibus aquarum altius membra penetrentur , facilius dolores sedentur , concreti dissolvantur succi , duræque partes emolliantur. Quæ Sudatorii singularis , & præstantissima virtus clarius mea sententia explicari nequit , quam communi exemplo *Distillationum* , quarum altera per Mariæ Balneum , uti Pharmacopœi vocant , altera per Balneum Vaporis peragitur. Jam vero si utraque invicem comparetur , prior lenta est , posterior magis expedita. Videlicet , quæ vaporem consti-

*Sudatorii
vis magna
& excelsa
lens.*

tuunt calidi humoris guttulæ, vim quandam impulsione, & impetum receperunt, quo subjecta distillationi corpora intime pervadunt, atque dissolvunt. Id omnino perspicuum est in præparatione cornu cervini, quam philosophicam calcinationem appellant. Ossea enim frustra in distillationis opere suspensa sic ab aqueis effluviis penetrantur, ut soluta compage facile in pulverem redigantur. Sed aquarum Therma-
 lium vaporibus insignis præterea virtus a sale & sulphure accedit; nostræque præcipuam vim a sulphure acquirunt, cujus profecto admiranda efficacitas est. Adeo solertissimi quidam viri, qui hac ætate ad promovendam chymicam artem singulare studium contulerunt, non modo sulphur inter activa principia veluti principem, sed illud unum vere activum elementum esse, aliaque a sulphuris consortio eximias agendi facultates obtinere contendunt. Quamvis autem de puro ac primigenio mixtorum sulphure hoc intelligi velint tamen nulli magis quam in communi sulphure purum illud ac primigenium abundat. Utcunque sit, magnam hujus fossilis
 esse

esse virtutem sat multis experimentis constat. Quæ quidem vis insita sulphuri, ac velut irretita manet, sive ab acido volatili spiritu repetas, sive ab igneis corpusculis, quæ in resinosa substantia contineantur, ut alii Philosophi sentiunt. Tum vero illud summopere actuosum fieri tradunt, cum in exiguas particulas divisum certo quodam motu ita cietur, & volutatur, ut una consopiti ignis spiritusque excitentur. Verum hæc dicta sunt satis; jam enim propositum nobis est de Stillicidio differere.

Quod genus auxilii ab omnibus propemodum usurpari, eoque perpauco adjuvari, aliquos etiam vehementer lædi videbam. Etenim vel breviori temporis spatio, quam morbi conditio postularet; vel calidissimum recipere solent; quod ficcis præsertim, & atrabiliariis adversatur, & qui Lienis, maximeque Jecoris insigni tumore laborent. Sanguinem scilicet ac bilem in hepaticis vasis redundantem, tardoque motu fluentem exagitare, ac nimium calefacere periculosum est. Tum igitur marina spongia Thermalibus saturata af-

fec.

Stillicidium theriacale quibus maxime noxiunt

fectam partem diutius foveri jubebam; quæ lenis ac lenta medendi ratio prospere succedebat. Alii porro fervidis aquis ex alto defluentibus caput supponere non dubitant, etiamsi debiles sint, & calidiore totius corporis, vel capitis temperamento præditi. Quaderre pauperculi hominis gravem & acerbum casum a Balneatoribus audiui, qui, ardens Stillicidium dum in vertice capitis reciperet, tanquam apoplecticus concidit; idemque licet præsentibus axiliis recreari cœpisset, nihilominus superstite aphonía, & alterius brachii torpore in patriam suam miserrime delatus est.

*Utilitas
Stillicidii
& mira ef-
ficacias.*

Cæterum ad varias & graves, & confirmatas corporis ægritudines egregia supra quam dici possit, Stillicidii virtus est, dummodo id accurate rectoque ordine administretur. Antiquos enim Rheumatismos, Torpedines, Tumores &c. valde imminui, & interdum (quod cætera præsidia minime potuerunt) hoc uno tolli penitus, atque deleri observamus. Quo autem luculentius cognitam perspectamque hujus medicinæ facultatem haberem, ad ea, quæ solitus sum,

sum, vulgaria experimenta me contuli. Ovum gallinaceum in calidiores Thermas prope scaturiginem infudi, quod intra binas horas aliquantulum coxit, minus nempe quam sperabam. Et ova quidem obdurescere unquam posse Balneatores negabant; idque sæpius iterato tentamine edocti certissime asserabant. Tum ego locum mediocriter concavum in vicinia fontis delegi, in quem exigui aquarum fluctus more Stillicidii cadebant; ibidemque ovum per idem, ut antea, tempus reposui: quo deinde explorato, detractaque portione putaminis occurrit concretum albumen: hinc universum corticem digitis squammatim detraxi, & in plurima fragmenta solidum albumen, & vitellum cultro divisi; sed albumine magis vitellus induruerat. Quod cum animadvertissem, & merito Balneatores admirati essent, eximiam Stillicidii efficacitatem apertissime cognovi; ut, cum liquores ovi sub duro cortice plurimum alterare poterit, multo vehementius sub cute humani corporis concrecentes succos attenuare ac resolvere valeat: unde etiam impeditæ rudes, rigidaque fibræ ad le-

ni-

44 *DE THERMIS VALDERIANIS*

nitatem, mollitudinem, & flexibilitatem reducantur. Maximi vero momenti est, quæ Thermalis Stillicidio virtus accedit a sulphure & sale partim fixo, partim volatili. Dum enim calentes illi fluctus assidue in partem aliquam irruunt ac penetrant, id amplius efficitur, ut subtiles particulæ sulphureæ, & salinæ in eandem millies repetitis ictibus intrusæ vim suam concitatissimo motu mirabiliter exerçant. Et quidem si Thermales epotæ tantarum sunt virium in resolvendo internarum partium lentore, earumdem efficientiam in Stillicidiis longe majorem esse oportet, quum externis aut parum absconditis partibus adhibentur. Quamvis enim potu assumptæ celeriter cum sanguine in amplioribus arteriis ferantur, in minimis tamen reticulatis vasculis viscerum, aliarumque solidarum partium lentissime fluunt, ut propemodum quiescere videantur: nihilominus mucilagines liquant, & fibras detergant, & vias referant; quod utique excreta materia, morbi que remissio demonstrat. Quanto igitur valentior erit actio Stillicidii, ad cujus efficacitatem augendam ille motus, ille impe-

pe-

petus, illa virum multarum momenta concurrunt! Hoc autem loco, Vir Humanissime, ne graviter feras alia quædam experimenta in medium afferri ex quibus rei medicæ Studiosi plane intelligant, ab iisdem Thermis vel sine ullo motu, qui sensibus obvius sit, mirandos effectus produci. Primum vivi Bufones cum in calidis prope scaturiginem in fovea collectis mergerentur, brevi eorum carnes ab ossibus secedebant; quod minime fieri in communi aqua ad parem gradum calefacta experientes viri asserebant. Deinde Balneatores, qui ea sæpe loca circumeunt, ubi Thermales ad Torrentem latiore defluxu excurrunt, certo agebant calceamenta facillime atteri, & consumi; idemque lineis telis sæpenumero madefactis accidere. Quibus observationibus edocti periculum fecimus in calculo vesicæ, cujus crassiore quodam fragmine aquis infuso, quamplurimæ sensim particulae fabulosæ, multa etiam oblonga & mucosa stamina sejungebantur, quorum complexu, & glutino terrestres, vel tartareæ partes in lapidis corpus con- crescere videntur. Sed quiddam ma-
jus

Calculi vesicæ thermis infusi; & super his quædam observationes.

jus & admirabilius in Thermis Aquigranensibus comperit Blondellus : calculi scilicet in his per solidam diem repositi vel in arenas dissolvuntur , vel in materiam pulti aut mucilagini similem rediguntur. Id autem in vesica ægrotantium , qui aquas bibant , nequaquam fieri posse manifestum est. Aliqui tamen affirmant calculorum falesbras haustis Thermalibus deleri; ut soliti asperos emittere , lœves ac perpolitos eo tempore excernant , quo aquis utantur.

Ista vero , Lancisi Præclarissime , vix dum litteris mandavi , cum mihi ipsi diffidere ac dubitare cœpi , an præcipua vis solvendi calculum a Thermalium calore potius quam a singulari earundem virtute oriatur. Quapropter in eodem lapide , quo tribus ante annis usus fueram , novum experimentum suscepi : hic lapis cinericius est , neque admodum durus ; cujus generis frequentes calculi ex hominum vesica extrahuntur. Ejus fragmentum aqua communi mergebam adeo calefacta , ut tantum non ebulliret. Ecce tibi quasdam particulas , quæ passim se-

ce-

cedunt, longe pauciores, quam in primo experimento; neque ulla prorsus mucosa stamina divelluntur. Sed nova hic dubitatio nobis injecta est, an istud tentamen cum aqua communi, tametsi calidissima, repetitum nos etiam fefellerit. Mutari enim potuit a triennio textura lapidis, aliamque formam adipisci stamina potuerunt; unde aliqua tantum granula solverentur, & aquæ nihil fibratum innataret. Quocirca in recente, ejusdemque naturæ calculo iterandum experimentum putavimus: cujus exitus quandoquidem omnino nihil ab altero discrepavit, propterea singulario illius effectus causam, de qua quærebamus, thermalium virtuti maxime attribuendam esse percepimus. Quæ cum ita sint, operæ prætium facturos solertes Medicos existimo, si, quando-cunque licuerit, hujusmodi periculum facere cum variis Thermalibus aggrediantur: quod cum ex voto successerit, novam insolitamque calculosos homines juvandi rationem suppeditabit. Etsi enim aquarum potus vel raro proficit, vel etiam noceat iis, qui vesicæ calculo affecti sunt: calidarum tamen in

ve-

vesicam repetita injectio, aliquod iis commodum fortasse allatura est; saltem hac opera recentes, ac minus duros, vel tofaceos lapides paulatim atteri posse verisimile est. Sed mihi quispiam opponet, Thermales in vesica diu commorari oportere; quod ob frequentes mingendi stimulos in calculosis difficillimum est: tum necessum esse, ut puræ ibidem permaneant, neque a lotio corrumpantur; quod etiam fieri nullo pacto posse videtur. Ita sane: verum hoc loco accuratius inquirendum minime suscepimus, quonam artificio & impedimenta tolli queant, & rei propositæ periculum faciendum sit. Sed oblata occasione, quod nobis obviam venit, reticere nolimus; & siquidem inanes animo cogitationes versamus, nihil certe effici volumus, quod ægrotis inutile futurum sit. Ut eo revertamur, unde paulo nimium digressi sumus; ex omnibus tandem allatis experimentis & rationibus concludendum aliquando est, Thermales aquas, quæ ad potum & immersionem adhibentur, eximiis quidem viribus pollere: Stillicidia tamen quibusdam in morbis, quos initio indi-

dicavimus, maximam efficacitatem habere.

Nunc venio ad usum atque utilitatem eorum corporum, quæ vulgo *Muffæ* nuncupantur. Cum placentis similes sint, diversis corporis partibus commode admoventur. Ubi applicitæ sunt, stragulis diligenter eas obduci oportet, & calida subinde a fontibus petita irrigari, ut earum nativus calor assidue foveatur; tum alteram recentem in alterius frigescentis locum opportune apponi. Ubi igitur Luta desiderari diximus, illorum munere fungentes utiliter adhibentur *Muffæ*. Imo vero quod luta calidissima, multoque sulphure, & sale referta esse soleant, propterea ægrotis sæpe molesta nimium atque infesta sunt. Hæ autem *gelatinosæ* placentæ omnino mitissimæ nocere nemini possunt, at quamplurimis mirifice prodesse. Et primum moderato calore juvant; deinde aquoso vapore sulphureo, & aliquantulum falso; postea substantiæ molitudine ac lenitate. Placuit eorum calorem cum calore viscerum vivi animalis comparare. Thermometri globum intra ventrem majoris pulli gallinacei

Eorum corporum usus, quæ duffæ appellantur.

50 *DE THERMIS VALDERIANIS*
injeci; cumque accurate ibi detinerem,
liquor altius in hoc tribus solum gradi-
bus quam in *gelatinoso* corpore ascendit;
cujus proinde calorem pari gradu esse
cum mediocris pulli calore judicavi.
Sed ita excellens est horum corporum
mollitudo, & lenitas, & anodyna vir-
tus, ut ea cæteris medicamentis præ-
cellere credam. Adde eximiam resol-
vendi facultatem, quæ ab humidis,
sulphureis, falsisque effluviis proficisci-
tur. Itaque præstantissimum remedium
est ad obstructas glandulas, ac tumo-
res, qui dolenter affligant, aliasque par-
tium affectiones alentis & acrioribus
succis progenitas. Quam vero com-
mendabilis hujus medicinæ utilitas, sit,
ex singulari historia, omniumque con-
sensu approbata maxime intellexi. Vir
nobilis ex militari ordine gravem ictum
ex bombæ framine supra dorsum pedis
receperat, ubi exiguus deinde tumor
apparuit; assiduus dolor ægrotum vexa-
bat; vix ullum medicamenti genus præ-
termisum est; nec acerbitatem doloris
ulla unquam lenire topica, nedum tol-
lere potuerunt. Ad septimum mensem
cum ægrotatio jam esset perducta, ami-

*De illorum
corporum
utilitate
singularis
historia.*

DISSERTATIO I. 51

corum consilio Valderium se contulit, ubi eas thermales Spongiæ adhibere diligentissime cœpit, paucisque diebus (rem miram!) hoc uno mitissimo auxilio plane ac per totam ab inveterato & permolesto morbo convaluit. Ipse mihi hunc eventum illustris, optimique vir judicii narrabat; cum id antea Valderii a Balneorum Ministris, atque hic a Medicis veluti rem memoratu dignam accepissem. Et merito quidem ea sunt hominum memoriæ mandanda, quorum ita secundi exitus fuerunt, ut ægrorum aquæ ac medentium spem, fiduciamque omnem longissime superaverint. Equis enim gravissimæ ac pervicacissimæ ægitudinis tam expeditam, tam celerem, tam perfectam absolutamque curationem expectaverit, quæ vix ac vix quidem in longis acerbisque malis obtinetur, si lente remedia profint? Neminem tamen credo adeo insipientem esse, qui lenissimæ hujus medicinæ parem in agendo virtutem, & velocitatem in omnibus ægrotis requirat. Quamquam diuturno morbo laborantes id maxime peccare consueverunt, quod juvantium medicaminum tarditati diffi-

cillime obsequantur ; unde illa perſepe negligi , ac penitus dimitti , repudiari-
 que ſolent auxilia , quorum diuturnita-
 tem ſi æquo animo ferrent Ægroti , ſa-
 nitatem aliquando conſequerentur. Quod
 autem ad Valderianas *Muffas* pertinet,
 dubium mihi non eſt , quin præter ea ,
 quæ nos ipſi vidimus , & ab eximiis
 viris accepimus , plurima inſuper & me-
 morabilia curationum exempla nobis
 ſuppeterent , ſi tantum in earum admi-
 niſtratione temporis impenderetur, quan-
 tum cuiuſque morbi ratio poſtularet.
 Revera , me tum præſente , aderat Mu-
 lier , cujus in ſuprema parte tibiæ in-
 veteratus ac dolens tumor omnem chi-
 rurgicam opem eluſerat : brevem poſt
 uſum aquarum *Muffas* adhibere tam
 proſpero eventu incoepit , ut admodum
 minueretur ejus moles , & una dolor
 in dies remitteret. Cum vero eam
 hortarer atque rogarem , ne præmatu-
 re Thermas dimitteret , & ſpem ſanita-
 tis cito obtinendæ abdicaret , illa inte-
 rim tardioris auxilii , etſi valde ſaluta-
 ris , pertæſa abiit cum ſociis , qui mo-
 ræ impatientes , necdum bene curati
 nihil magis , quam de reditu in pa-
 triam ,

triam, quotidie cogitare & loqui solebant.

Prudentes quidem viri, quibus certa quædam ratio in curandis morbis constituta est; quos insuper neque supellex, neque famulatus deficit, vix unquam a Thermis ante statutum tempus recedunt: cæteri vero, quorum longe major est numerus, sive a diutinæ medicinæ fastidio, sive a loci conditione citius, quam oportet, revoquantur. Ibi enim pauca sunt, angusta, incompta, viliaque hospitia, multaque ad vitam & corporis cultum necessaria defunt, quæ sibi proinde ab unoquoque comparanda, & illuc per salebrosas difficilesque vias convehenda sunt. Locus plane desertus; horrida solitudo; altissimæ undique rupes; nec nisi sylvestres arbores cernuntur, pinus in primis, abies, & fagus. Vix ullæ transvolitant aves. Rupicapræ vero turmatim huc illuc vagantur, ut etiam plures, quam quinquaginta, ultra Balneorum ædes aliquando apparuerint, si regionis hominibus fides est habenda. Quin ad ipsas Thermas hyemali potissimum tempestate accedunt, quando remotis li-

*Digressio de
Balneariis
Valderii,
ejusque loci
positione.*

gneis Aquæductibus in proximum. Torrentem Gessum aquæ per clivum latissime defluunt. Ubi igitur faxis interjecta sunt spatia, quæ calidis undis alluuntur, plantæ ubertim virescunt, ipsisque Rupicapræ pascuntur, & calidas bibunt. Concretiones quoque *gelatinosas* lingunt; quod argumento esse videtur iis aliquantulum falsudinis inesse; cum hæc avidissima salis animalia, itemque sagacissima sint. Notant enim, & observant attentis oculis Pastores, cum super arida faxa manipulos salis pecori spargunt & saturato grege abeunt; eoque protinus se conferunt, ut filices lingant. Similiter eos lapides lambunt, quos antea Thermæ irrigarunt; quemadmodum testantur Venatores, qui circum ea loca ad Rupicapras sclopeto enecandas consulto veniunt. Manent enim Balnearia hyemalibus deserta mensibus; omnesque ministri, & hospites Valderium se recipiunt. Sed ista obiter attigimus; nam eo spectabat instituta oratio, ut Balnearum Rectores primum ad instaurandas ædiculas, & re omni ad vitam necessaria muniendas hortaremur: postea, ut

Instaurandas esse balneas, & necessariis rebus munendas.

ut diverforia pro Balneis , pro Sudatoriis , ac Stillicidiis aptiora concinnioraque parari curent ; tum denique ambulacrum ad hospitum utilitatem , solatium , & qualemcunque oblectationem pro loci positione longe lateque dilatarī. Nec sine gravi causa opportunitas domicilii , & victus quæritur ab advenis in ea plaga a mercaturis aliena , sub frigido & mutabili cœlo , quod modo ventis , modo nebulæ , modo imbribus subjacet. Idcirco calidiore anni tempestate itur ad Valderienses **Thermas** ; duoque sunt præcipui menses **Julius** & **Augustus** , quibus in eo loco Balneorum causa versari commode liceat. Quamquam id etiam temporis frigidi contingunt dies , ut nive aliquando obriuerit ea regio ineunte Augusto , quod tum præsentēs quidam viri narrabant. Ut inopes præterea peculiari domicilio exciperentur , providendum esset ; quibus ea benevole , liberaliterque præbeantur , quæ ad victum , & curandas corporis ægitudines sunt necessaria. Utinam vero hi , qui opibus abundant , & qui præ cæteris Thermarum auxilio confanescunt , beneficii memoriam pia in

Egenos liberalitate recolerent! Sic enim initium fieret ærarii, quod in singulos annos pecuniarum accessione cumulatam sustentandis pauperibus in posterum sufficeret.

Eximius quoque Medicus Valderii commoretur, qui præstituto tempore ad Balnea se conferat, ut omnes ex eo consilium de adhibendis Thermis exquirere possint, etiam ii, qui normam literis consignatam aliunde attulerint. Quoties enim nobiles viri excellentium Medicorum documentis muniti ad minerales aquas veniunt, ubi aliquis usu & experientia eruditus aliam prorsus ineundam esse rationem demonstrat? Inter potum & balneum quam sæpe multa eveniunt, quæ perturbant ægros, & moderatorem requirunt? Quid, si aliqui omnino infirmi sint? si gravi morbo derepente corripiantur? Adesse eum igitur oportet, qui Balneorum Medicus vulgo nominatur. Hic enim Thermarum effectus observabit: hic a recta via deflectentes ægros in eandem reducet: hic celeriter & assidue cujusque malis subveniet: hic dirigendis pauperibus liberaliter operam dabit, qui præsentem
con-

consilio destituti a Thermis perperam usurpatis deteriore valetudine sæpiissime recedunt. His vero Medici officiis cætera profecto adjungenda esse Artis subsidia, viros nempe conficiendis pharmacis, & chirurgiæ administrandæ idoneos qui inficietur?

Ut omnia brevibus perstringam, singulari studio enitendum est, ut in hisce Balneariis præsto sint ea, quæ ad usum Thermarum, ad rem cibariam, ad hospitia, eorumque supellectilem, ad curam corporis, vitæque rationem requiruntur. In hoc enim permagni momenti negotio nec diligentia, nec labori, neque ullis sumtibus parcendum est; ut rustici non modo, & plebei homines, sed plures etiam divites, sed magnates, sed illustres matronæ ad hæc salutaria præsidia confugiant, minimeque ab istarum alpium horrore, desertisque locis absterreantur. Ego vero quotiescunque in eo tractu Valderianæ Vallis altas & salebrosas rupes, annosas in faxis defixas stirpes, & passim errantium ferarum greges circumspicerem; ubi coelum inconstans; ubi propinquæ ante oculos obversantur nives; ubi

* Nat.
Hist. lib.
24. c. 1.

cuncta perpetuo silent; neque ullus nisi a Torrente rumor fluctuantium inter lapides aquarum; miræque interea virtutis scaturientes Thermas considerarem, de hac speciatim regione locutus mihi videbatur, cum diceret Plinius: * *Nec silvæ quidem, horridiorque naturæ facies medicamentis caret, sacra illa parente rerum omnium nunquam non remedia disponente homini, ut medicina fieret etiam solitudo ipsa.*

Habes, Vir Amplissime, Valderien-
sium Thermarum hoc quaecunque his-
toricum specimen; cum animus non es-
set integram absolutamque tractationem
suscipere. Id namque muneris jamdu-
dum explevit in eo Libro Cl. Barisa-
nus, quem italico sermone conscripsit.
Amœno etenim, omnibusque flosculis
ornato stylo, sed pressis veterum ves-
tigiis universam Thermarum historiam,
proprietas, & usum cumulatissime tra-
didit. Neque vero illa omnia indiscri-
minatim & confuse, sed præcipua tan-
tum maximeque memorabilia collegi,
nostrisque observationibus, & experi-
mentis servato rerum ordine adjeci.
Qua scribendi ratione primum medici-
næ

næ Studiosis consulere ; deinde illorum, qui brevibus commentariis delectantur, quamdam mihi gratiam conciliare volui. Quamobrem cæteros etiam Valderianos fontes , vel hac atate neglectos , vel minus usitados prætermisi ; de quibus tamen aliquid me scripturum constitui, si tu ad hujus Opusculi supplementum id necessarium arbitraris. Interim Dissertationem hanc tibi perlegendam mitto hærenti incertoque animo, quem suscepti laboris exitum expectem quamquam , tuo sapienti consilio si me adjuveris , exigui operis fructum mihi vel uberrimum polliceor. Vale.

Taurini Prid. Id. Sept.
M. DCCXVIII.

D E

DE THERMIS
VALDERIANIS
DISSERTATIO II.

AMPLISSIMO VIRO
JOHANNI MARIAE LANCISIO
CLEMENTIS XI.
PONTIFICIS MAXIMI
ARCHIATRO.

JOH. FANTONUS S. P.

Uod meam Dissertatio-
nem de Valderianis Ther-
mis gratam acceptamque
habueris; atque optima
præcepta de hoc scriben-
di genere perhumaniter mihi tradideris;
cum

62 DE THERMIS VALDERIANIS

cum tibi maximas ago gratias & habeo; tum pleraque omnia de tua sententia me esse facturum spondeo. Hortaris quoque & admones, ut reliquos Valderii fontes ne silentio præteream; neque hujus texendæ appendicis curam otiosus aliquando refugiam. Non equidem renuo, non repugno; quin imo demandatum mihi onus alacriore animo aggredior; ex quo nostras commentationes non probasti solum, sed etiam ad illas perficiendas tuis monitis consiliisque magnum mihi adjumentum attulisti.

Fons vulgo
Vitriolatus

Initium faciam ab exiguo quodam fonte, qui post hominum nostrorum memoriam *Vitriolatus* nuncupatur. Paulo supra calidiores Thermas originem habet; difficilis ad eum accessus est ob altitudinem & asperitatem loci; ab aliis fontibus differt, quod moderato calore gaudeat; tametsi non unus semper idemque tepor sit. Adhibito enim Thermometro nunc quinque, nunc sex, septemve, ad summum gradibus octo liquor ascendit. Aliæ porro Thermales *Vitriolata* minus graves sunt; quæ minor gravitas in majorem earundem calorem

lorem referenda est. Tantum vero abest, ut illa Sutorio atramento abundet, acidoque sapore gustum afficiat, sicut aliqui litteris prodiderunt, ut ab ea nullus plane sapor emanet, qui *vitriolici*, vel acidi salis vim aliquam vel levissimam exerat. Præterea charta cærulea supra fontem proxime extensa, ibique diutius retenta neque ab illius vapore immutatur, neque irrigata latice ullam coloris alterationem subit. Nos vero ad inquirendam accuratius aquæ naturam syrupum violaceum, solutionem mercurii sublimati, & gallæ tincturam iterum ac sæpius adhibuimus; neque tamen acidi, neque alkalici salis, neque *vitrioli*, neque aliorum fossilium notas deprehendimus. Russeos quidem lapides in defluxu aquarum offendi, qui ferrugineæ venæ indicia dare videntur. Hæc, si ulla est, minima prorsus est; quoniam cum pulvere gallæ a me explorata nullo pacto se patefecit. Quare existimo quamdam esse speciem argillæ, quam aquæ in sinu montis lambere potuerint: quæ dum leniter effluunt, illa subsidit, & obvios lapides quadam veluti vernice obducit. Quod
 si

64 DE THERMIS VALDERIANIS

si eam martialis materiæ quodammodo participem esse quisquam contenderit, hoc utique dabimus; veruntamen ista ferri substantia, & virtus omnino abscondita in terrena parte argillæ nihilo præstantiores Thermas efficiet.

*Fons alter
exiguus.*

Paucis infra hunc fontem passibus alter exoritur minor, terræ glebis muscosis alte circumdatus, densisque herbis ac stipulis coopertus; qui a calidioribus Thermis cum propius absit, ideo superiori calidior est. Revera liquor Thermometri sublimius in eo viginti & amplius gradibus ferebatur. Plurimi albentes flocculi ad ipsam scaturiginem calido latice innatabant, quos ibidem concrevisse longo temporis spatio verisimile est, ob eam præcipue causam, quod locus ille, uti diximus, glebis circumseptus esset, tum plantis, culmisque contactus; ab his enim cohibitus vapor sulphureus paulatim flocculos formavit. Hinc etiam suspicari licet nec superiorem fontem hoc prorsus elemento sulphureo destitui; quod tamen in flocculos concrefcere non potuit, quia fons in aperto, & propatulo loco scaturiat. Sed pauculus ab utroque hali-

halitus sulphuris emanat, quandoquidem gustum & odoratum fugit.

Verum de inferiore satis, quem penitus omnes despiciunt. Redeamus ad *Vitriolatum*, quem a nonnullis Medicis valde commendari audio in ea præsertim corporum conditione, ut neque calefieri, neque ficcari debeant. Et sane temperatissimus est, ad potum percommodus atque ad urinam lenissime ciendam idoneus; quem propterea melancholicis, & atrabilariis convenire statuunt, & quibus acer & adustus sanguis sit; tum in calida Renum intemperie, in Dysuria, in tartareis & arenosis affectionibus. Unde quam plurimi nominis celebritate permoti hunc libenter adeunt, tametsi nullum bibendi ordinem fervant. Nos autem hujus aquæ proprietates, quas alii ad *vitriolum* falso retulerunt, ab earum tepore, ac tantillo sulphuris, & salis, potiori jure repetendas ducimus.

Hæc de Aquis citra Torrentem. In parte adversa Rupis tres parvo intervallo diffiti fontes prodeunt. Primus ceteris spectabilior *S. Lucie* fons; alter minoris momenti *la Garagna* Incolis

Usus illius
fontis, qui
falso vitrioli
latus censetur

Fons S. Lucie

vocatur; tertium nullo nomine, nulloque pretio habitum Balneatores indicabant; cujus utilitas, siqua olim cognita fuit, sua & patrum memoria penitus exciderat. Primo *Lucia* nomen inditum fuisse antiquis temporibus ajebant, quod ejus latex tanquam insignis oculorum medicina vulgo haberetur; eoque nunc etiam rustici oculos aliquando lavant. Et quamquam hoc inane collyrium prope ab omnibus negligatur, attamen ejusdem Laudatores audivimus, qui sæpius exploratam fuisse eximiam illius virtutem dicerent: neque mirum aut rarum esse aliquibus nihil profuisse, cum fere illarum ægrotationum medela quæeratur, quæ immedicabiles sunt. Addebant eo remedio diutius utendum, quod facere nostri non solent, prisca vero diligenter fecerunt. Adeo difficile est ex animis hominum insitam vetustamque opinionem prorsus evellere. Vir quidam, vidente me, imbecillos jamdudum oculos hisce aquis persæpe rigabat: quod frustra fieri a me etiam atque etiam admonitus, ac nullum re ipsa levamen adeptus, spem omnem claræ visionis recuperandæ tandem abjecit.

jecit. Hæc singularis, & mirifica aquarum virtus in oculos aliarum quoque regionum fontibus falso attributa est: fuit enim hoc medicinæ genus posteritati sine certa experientia transmissum. Cujusmodi porro fuisse constat calidos fontes, quos in villa Ciceronis ad litus puteolanum paulo post ejus obitum compertos Plinius commemorat, & a quodam Tullii liberto hisce versibus commendatos:

Hic etiam apparent lymphæ non ante repertæ,

Languida quæ infuso lumina rore levant.

Sed alius est aquarum *S. Lucie* usus, hicque communiter receptus. Peraçto scilicet a majoribus Thermis Potus, Balnei, Sudationis, ac Stillicidii curriculo, huc demum lavandi causa venit. Et nihil profecto temperatius hoc balneo, nihil lenius, nihilque suavius; Balnei ad fontem S. Lucie qualitates. cuius calorem cum aliquoties Thermometro explorarem, modo ad sexdecim, modo ad viginti gradus surgebat. Quare hujus Balnei calor fere æqualis est calori viscerum minoris pulli gallinacei.

Ego sæpe ad illum Fontem adibam,

quo tempore Valderianis aquis commo-
 ratus sum; ejusque laticem contrectanti
 magis oleaceus, quàm alia quælibet bal-
 neorum aqua, videbatur; ut propterea
 nullo modo dubitandum sit, quin copiosæ
 sulphurei cremoris particulae in illo conti-
 neantur; ex quarum congerie cum plurimi
 albentes flocculi, tum *gelatinosa*, & vi-
 rescentia quædam corpora fiunt, quæ in
 aquæductu reperiuntur. Quæ ibi con-
 cretiones ex eo facile formantur, quod
 canalis fere horizontaliter positus labro
 committitur, ut aqua proinde motu le-
 nissimo defluat. Quamquam hæc cor-
 pora non tantum ex sulphurea, & ter-
 restri aquarum materia constare puto,
 sed etiam ex eo lentore, qui a deci-
 duis herbis & frondibus in fontis alveo
 relinquitur; unde viridem colorem ac-
 quirunt. Lutum quoddam prætereo in
 aquæ decursu obvium, quod ad ali-
 quam utilitatem ægre traduci potest,
 cum vix ullo calore præditum sit. Quod
 vero ad salium qualitatem, Thermalis
 hæc cum aliis longe calidioribus plane
 convenit; quandoquidem cum mercurii
 sublimati solutione permista paucis
 horæ momentis albicantem, & cum
 fy-

fyropo violato viridem colorem statim adipiscitur.

Quapropter illa etiam ad potum esset aptissima, si altior in clivo cuniculus fieret, ex quo eadem purior manaret. Ægrotis enim perutilis foret habitu tenui, ac delicato sensu præditis, & quibus morbi ratione a ferventibus & magis actuosis Thermis abstinendum est. Sed balneo, ut aiebam, nihil haberi suavius, ac ne utilius quidem potest ob ejus teporem, & oleaceam mollitudinem cum salis & sulphuris virtute conjunctam. Gracilibus præsertim, & calidioris naturæ hominibus, tum in rheumatismo, in variis Renum affectionibus, in falsa vel acida sanguinis dyscrasia, in prurigne cutis, in herpetica vel scabiosa labe magnopere profuturum existimo. Diutius tamen eo utendum esset, quemadmodum Lucensia, & Pisana usurpantur. In Balneo enim ad pisanos colles triginta dierum spatio Ægros lavare meminit Autor MS. Codicis, cujus epitome in Diarii Italici XI. Libro legitur: quin narrat, eos olim quadraginta vel quinquaginta diebus balneare solitos fuisse, ideoque ex iis

Usus balnei S. Lucie, & egregia virtus.

quamplurimos omnino sanari. Hinc eos irridet Medicos, qui unius horæ moram in temperatis aquis definiunt, ubi multo diutius manendum esse constituit. Quid, cum certissime affirmet quosdam scabiosos ad octavum, aut decimum diem continenter diu noctuque ibidem immorari? qui, si antea recedant, ex deciditibus crustis vexantur. Et quidem in arido aere permolesta fit ulcerosæ cutis contractio, ipsaque indumenta plagas exasperant; adeo ut aquis de novo immergi, ibique manere oporteat, donec absterfa, & munda fatis ulcuscula carne impleantur, & pellicula contegantur. Itaque occasio assiduæ diuturnæque balneationis effecit, ut mira ejusdem virtus, & ægrorum in lavando tolerantia innotesceret. Sel illa profecto memorabilior historia, quæ ab eodem Scriptore, tum a Clarissimo Zambeccario tradita est in eo Tractatu de Pisanis Balneis, quem superioribus annis evulgavit. Mendicus quidam Brixianus cum tetra scabie ulcerosa miserrime se haberet, ad illa balnea se contulit: semel demersus solidum in iis mensem exegit, totoque eo tempore erogata

*Historia
mendici
brixiani,
qui solidum
mensem in
Pisano bal-
neo exegit.*

gata stipe victitavit ; noctu vero , ne
 superna corporis parte , cum dormita-
 ret , in aquas prolaberetur , fune alli-
 gatus muro retinebatur : is demum sa-
 nitati restitutus e labro exivit , non sua
 sponte , sed Praefecto balneorum juben-
 te expulsus. Verum tamen in hunc mo-
 rem lavare robustissimis quidem homini-
 bus liceat, omnia vitae incommoda, labo-
 resque perpeti assuetis : nemini vero sen-
 tentiam roganti id pariter faciendum
 suaderem ; nam longe satius est aliquam
 doloris molestiam Aegrotos patienter fer-
 re , qui subinde repetita corporis immer-
 sione majus in dies levamen , ac deni-
 que sanitatem consequentur. Ut au-
 tem ad balneum *S. Luciae* redeam, dua-
 rum triumve horarum spatio quotidiana-
 nam in eo lotionem multis tolerabilem
 puto ; ejusdemque usum ad plures heb-
 domadas utiliter posse perducı ; imo
 contumacissimi quidam morbi , quorum
 tutior in temperatis balneis medicina est,
 aliter percurari vix posse videntur. Ne-
 que ex longiore mora verendum est ,
 ne cutis ulcerosa fiat ; cum ejus latex
 propter mollitudinem atque teporem sa-
 lutaris linimenti loco sit. Id autem ge-

*Iterum de
 usu balnei
 S. Luciae.*

nus ulcera ab immodico Thermarum calore, vel acritudine solent excitari. Quocirca in calidioribus Valderianis si qui nimium permanferint, ut eo cutis malo afficiantur (quod tamen nescio an cuiquam acciderit) hi præsens auxilium in *S. Lucia* balneo certissime reperient. Ceterum Ægrotis prope omnibus, maximeque gracilibus & frigosus opus esse iudico, ut biduo aut triduo hoc idem Solium ingrediantur, posteaquam satis in superioribus Thermis laverint: ut nempe universo corpori temperies, cuti autem lenitas ac mollitudo concilietur.

*Ejusdem
balnei ne-
cessaria in-
fantis.*

At enim ad hoc Balneum quotiescunque accederem, ejusdemque eximias qualitates animo reputarem, ægerime ferebam idoneum lavationi locum deesse; utilissimumque laticem ita contemni, ut parvo & vili Labro reciperetur. Sed neque ullum ibi Domicilium, ullumque Tectum est; ideoque ad hoc lavacrum vix ter aut quater venire solent Ægroti. Lectulum illuc asportari quidam curant, ubi loti recubare queant; quæ res aliis cum nimium operosa est, tum plerique alii idonea ad
id

id supellectile destituuntur. Adde hæc extemporalia , & quasi tumultuaria præsidia adversus variam cœli intemperiem vix quicquam valere. Insuper quisquis Balneum ingredi cupit , frondibus primum in casulæ speciem implicatis Labrum cooperiri studet , quo se se ab aeris inclementia tueatur. Eorum sane permagni interest , quorum curæ Balnearia credita sunt , hæc ipsa refici , instaurarique , ut exterorum , nobiliumque virorum multitudo ad Balneas invitetur. Sed ipsi quominus id perficiant , & calamitatem temporum , & loci paupertatem causantur. Quocirca admodum vereor , ut Valderianam Vallem aliquando florentem & beatam videamus : & , quod alias admonuimus , pleraque ad vitæ commoda , & victus rationem spectantia Administrorum studio ac labore comparanda esse ; nunc palam aperteque dicere non dubitamus , eam Balneorum instaurationem , quæ sine magnis sumptibus perfici nequeat , ad Summorum Principum munificentiam pertinere.

*Fons alter
exigui usus,
aliique
prorsus
exoleti.*

Supereſt, ut de altero minori Fonte, qui parum a ſuperiore diſſitus eſt, paucula ſummatim dicamus. Hic igitur cum Balneo *S. Lucia* comparatus, etſi æque tepens in ſpeciem videatur, paulo tamen calidior Thermometri experimento deprehenditur; eumque non iudicio ſenſus, at conjectura ſub falſum eſſe aſſequimur; quod ſicuti ad alias majores Thermaſ, ita ad hunc fontem Rupicaprae interdum veniant. Porro autem hujus aquae ſalem haudquaquam ab eo diverſum eſſe, qui cæteris Thermalibus continetur, facile judicamus. Cæterum neque gallæ pulvis, neque acidi liquores, neque alkalici ejus laticem immutant. Nihil de hujus virtute dicam, quia nunquam ad Balneum, rariffimeque ad Potum uſurpatur. Enim vero ubi plures ſunt præcellentes atque uberrimi fontes, quis ejus deſiderio moveatur, ſi quando omnino neglectus, quin etiam diſperditus ſit? Idem de tertio anonymo jam penitus exoleti, tum de aliis quibuſdam exiguis tepentium aquarum ſcatebris potiori jure dicendum eſt.

Interim hæc noſtra de calidis Aquis
ha.

habita oratio frigidas in mentem revo-
cat, quæ plurimæ, atque pellucidæ ab
iisdem oriuntur Rupibus, unde Ther-
males profiliunt. Earum aliæ salubres,
aliæ hominum valetudini adversæ di-
cuntur; five ob earum algorem, &
cruditatem; five quod pravam occul-
tam aliam qualitatem in venis montium
receperint. Sed ab illarum effectis hæc
prius cognitio deducenda est, quam
causæ pravitatis investigentur. Cum
autem locus ille habitatoribus careat,
& quarta dumtaxat anni parte hospites
admittat; fieri vix potest, ut aquarum
bonitas, vel malitia illorum usu & ex-
perientia comprobetur, qui ad panem
conficiendum Thermalibus utuntur, &
vini potu multo magis quam frigidis
aquis delectantur. Quod si coquendis
cibis frigidas adhibere velis, facile po-
test vitiosa qualitas vi ignis, ipsaque
coctione emendari. Neque vero infi-
ciamur ejusmodi latices, uti ajunt, hu-
manæ naturæ inimicos esse, utpote si-
miles eorum fontium, qui ab excelsis,
& nivosis aliarum regionum montibus in
subjectas valles, finitimamque planitiem
decurrunt. Hi enim, præterquamquod
gra-

*Frigidi
fontes in vi-
cinia cali-
dorum.*

graves advenis esse solent, incolas etiam gutturosos efficiunt. Idem morbus, Valderiensem illum tractum siqui homines habitarent, eis, ut opinor, familiaris esset: qui tamen præsentem medicinam in Thermalibus aquis invenirent.

*Tepentium
aquarum
cum frigi-
dis compa-
ratio.*

Sed linquamus hæc, ut, quod in eo solitudinis loco relaxandi animi gratia a nobis susceptum est, tibi aperiam. Tepentes aquas cum frigidis comparabam sciendi cupidus, quantum hæ ab illarum tepore recederent. Unum *S. Lucia* fontem delegi; quorsum enim cum frigidis omnes ad unum tepidos contulissim? Primum merfi Thermometrum in aquam Balnei; & liquor sexdecim gradus ascendit supra gradum, in quo erat ante immersionem. Ad binas deinde in vicinia frigidas veni & merfo in primam Thermometro quinos tantum gradus, in alteram vero septemdecim liquor descendit. Rursus ad olivum montis accessi, unde calidiores Thermæ prodeunt: ibi enim frigida nascitur, quam stomacho valde infensam esse Balneatores dicebant. Fluit illa e cuniculo in ampliorem cavernam, quæ lapide latissimo tegitur; in quem
lo-

locum demisso Thermometri globo minor gradibus quindecim liquoris altitudo facta est. Postremo in remotiore a Thermis scaturigine periculum feci, in qua duobus & viginti gradibus magis, quam in aere, depressum liquorem animadverti.

Veruntamen, inquires, quænam ex ista diligenti indagatione utilitas? Initio quidem nulla, ut sæpe fit, cum multo labore nihil conficimus; id autem otiose factitabam. Postea vero mecum ipse cogitare cœpi, quantus ille calor subterraneus sit, a quo fontes longissime abeuntes tepidi scaturiunt: cum alii econtrario ita gelidi prodeant, ut in his triginta, quin imo quadraginta fere gradus, quam in tepentibus aquis, liquor Thermometri humiliter descendat. Quanto porro vehementior ille idem reputandus est ignis, si ad eas Thermas aquarum affluentia spectabiles attendamus, quarum urens calor est, ut digitis tolerari nequeat! Quod si maxima illius efficacitas, & virtus admirabilis est, multo mirabilior ejus perennitas. Causas quidem assequimur aquarum assidue, & indefinenter ex

*Ignis sub-
terranei uni-
de calidissi-
mi fontes
scaturiunt
admiranda
perennitas.*

mon-

montibus defluentium, easque omnium doctissime illustravit Cl. Vallisnerius. Sed quis explicuerit, aut potius animo comprehenderit hujus ignis originem perpetuo in profundo specu ardentis, qui e novo pabulo tantumdem reviviscit, quantum ex hoc ipso continenter absumitur; quique interrupta temporum successione post omnem memoriam perseverat? Quemadmodum ille in terræ visceribus gignatur, certissimis docemur philosophorum experimentis: at obscurissima ejusdem perpetuitatis ratio adhuc ignota est, hominumque ingenia exercet. Vasti per me sint in montibus gurgites, ubi sulphur, ubi ferrum, ubi *marshasite*, & bituminosa corpora; ubi lapis calcarius, aut calaminaris, ubi demum spiritus quidam, vel sal acidus abundet, a quo memorati fomites caloris assidue excitentur. Sed quid hæc? ostendunt tantummodo ibi esse æstum, ibi calorem quoque vehementem, ac diuturnum; verum quæ ignis ad plurima sæcula sine ulla intermissione vigere queat, non facile demonstrant. At enim, opinor, illa omni materia, ex qua assiduus calor extricatur, tandem ab-

*Aquarum
ferventium
& frigidarum
mutua
conversio.*

absumpta, fieri aliquando necessum erit, ut, quæ ab omni ævo calidissimæ aquæ erumpunt, primum in tepidas, deinde etiam in frigidas commutentur: sicuti dubitare non possumus, quin venturo tempore gelidi quidam Fontes in Ther-
mas convertantur; quod utique præterita jam ætate contigisse nonnulli tradiderunt.

Denique a Valderiano tractu priusquam discederem, ab incolis scicitarabar, an ullas insuper minerales aquas circum ea loca novissent. Atque in cacumine proximi montis scaturiginem indicabant, quæ initio albescit, suoque in defluxu limpida fit. Quod procul dubio intellectu facillimum est, siquidem aqua emanans albidam terram secum abripit, quæ ea rapidius erumpente diffunditur, tardo vero motu fluente delabatur. Alii, qui eam vallem inhabitant, qua iter est in charturienſe Cœnobium, ultra hujus monasterii sedem quosdam montes ostendebant, unde medicinales aquæ olim prodirent: sed, nescio qua hominum malitia, easdem asserebant disturbatas esse, aut conssepultas. Animus erat trajectis rupibus ad Vinadenses
Ther-

*Therma-
rum Vina-
densum
cum Valde-
rianis col-
latio.*

Thermas Valderio me conferre, nisi præter spem oblata esset occasio mutandi consilii. Cum iis autem inito sermone, qui tum Valderii, tum Vinadii Balneas bene sibi cognitæ atque exploratas esse dicerent, nihil certum colligere potui. Vinadenſes aiebant magis calefacere & ficcare, quam Valderianas, & in resolvendis tumoribus præcellere; præterea sulphureis partibus præpollere, tum quod gravioſorem halitum effundant; tum quod argentei nummi in eas injecti obſcuriorem colorem acquirant. Deinde apud Vinadenſes panem confici præſtantiorem, quam apud Valderianos, cum ab utriſque adhibeantur Thermæ. Alii vero hæc fere omnia negabant; ac tantum eos fontes Vinadii calidiores, & magis sulphuratos eſſe concedebant, ubi luta reperiuntur, ceteros Valderianis virtute & efficacia cedere. Sed de Lutis quoque res eſt inter eos controverſa; quidam enim ibi congenita, aliqui contra a Dinienſibus in Gallo-Provincia Balneis iſthuc tranſvecta fuiſſe dicunt; quod memoriæ proditum a maioribus ſit. Nobis vero illorum autoritas majoris momenti

menti tunc esse videbatur, qui Thermalium collatione habita de utrisque iudicium Medici experientissimi tulissent, vel Melani, vel Maïsi, vel Alberti, qui Medicinam in ea dudum regione, summaque cum laude excoluerunt. Hi autem peritissimi viri inter Vinadenses & Valderianas nihil esse discriminis crediderunt. Sed quoniam veteres Medici mineralium aquarum naturam ex fallacibus notis plerumque deduxerunt, idcirco earum sententiis, nisi post diligentem, & accuratam rerum indaginem, plane assentiri nolui. Quare, cum ab eximio viro D. Javello, qui eandem disciplinam Vinadii profitetur, de iis Thermalibus nonnulla quæsissem, is mihi quemdam salem juxta scaturigines concretum, atque a se ipso collectum perhumaniter misit. Sal iste vix ullis terrenis partibus permixtus, valdeque falsus est; neque cum acidis liquoribus fermentescit. Quis igitur non videt a Valderianis natura & quantitate salis Vinadenses plurimum discrepare? ut proinde vix dubitem, quin aliæ earundem Thermalium varietates factis experimentis, & observationibus dignosci possint.

